

Guillem Nicolau, lo Rector de Maella

D'en Guillem Nicolau no sabem on va nèixer ni on va morir, però sí que era de la Corona d'Aragó i que tenia el català com a llengua. Si prou vagament el podem situar a l'espai, no ho tenim millor pel que fa al temps: n'ignorem la data del naixement i la de la mort. Tanmateix el trobem documentat per primera vegada l'any 1366, i per darrera el 1390. Tot això ens permet apuntar, amb totes les reserves que calga, que podria haver nascut entre vint o trenta anys abans de 1366, o sia entre 1336 i 1346, i hauria mort no gaires anys més enllà del 1390. Visquè, doncs, entre 50 i 65 anys.

Quin bagatge cultural devia dur en Guillem Nicolau quan el 39 de juliol de l'any 1366 va entrar com a ajudant de registre a la cort de la reina Elionor de Sicília, tercera muller d'en Pere el Cerimoniós? Tenia, doncs, la seva formació com a clergue, i per a formar part de la Cancelleria Reial havia de dominar l'escriptura, segons les normes d'aquella Cancelleria, de les tres llengües que hi eren oficials: l'aragonès, el català i el llatí, i fer-ho amb bona cal·ligrafia, com ho feien tots els escriptors, secretaris i protonotaris, tant si eren de llengua materna aragonesa, com catalana. L'exemple més ben conegut d'entre aquests funcionaris reials és el del gran prosista barceloní Bernat Metge, contemporani d'en Nicolau, que escrigué la seua obra de creació en català, i redactà en aragonès, català i llatí un bon feix de lletres sorgides de la Cancelleria. Eren els anys de la *pax linguarum* entre les llengües d'Aragó, quan cap llengua no es delia per destruir les altres, una pau que s'aniria malmetent a partir de la instauració de la monarquia castellana dels Trastàmars el 1412. D'en Nicolau tenim llibres en català i llatí, per encàrrec reial o per pròpia decisió. De lletres seues no se'n coneix cap, ni com a escriptor, on podria haver-n'hi hagut alguna en aragonès, ni com a corresponsal, tot i que d'aquestes últimes consta que en va escriure -per exemple la reina Violant de Bar,

segona esposa d'en Joan I, li envia una lletra el 10 de març de 1390 on li diu ben clar: *Rector: vostra letra havem reebuda-*, i tot porta a creure que en Nicolau la hi hauria escrita en català.

L'activitat d'en Nicolau com a mer escriptor de la Cancelleria va ser breu. Ben aviat passà a ser capellà i comensal de la reina Elionor, i més endavant ho seria del propi rei en Pere. I no trigaria a ésser no solament escriptor, sinó sobretot un literat al servei de la Corona. El 1375 rebia d'aquesta l'encàrrec de redactar els epitafis d'en Jaume II i Alfons IV, avi i pare respectivament del Cerimoniós. Uns anys després, en tot cas abans del gener de 1381, el monarca li havia demanat la traducció de dues obres històriques: el *Chronicon Siculum* del llatí al català, i del català al llatí la *Crònica dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona*, l'anomenada *Crònica General del rei Pere el Cerimoniós*. El 3 de gener el rei reclamava a en Nicolau el lliurament d'aqueixes traduccions i segurament també dels originals que encara tenia. També d'en Joan I, de qui fou igualment capellà, i de la reina Violant de Bar rebé en Nicolau encàrrecs literaris, com veurem més endavant.

El 1373 per a poder seguir estudis de dret canònic Nicolau sol·licità del Cerimoniós que intervingués davant del Papa, aleshores Gregori XI, per a obtenir un benefici, concretament el de la rectoria de Maella al Matarranya, que de moment no aconseguiria. Dos anys més tard, encara estudiant, Nicolau va ser recomanat per al benefici de l'Església de Tiana al Maresme, que tampoc obtingué. Finalment va rebre el de Maella. I allà era present en la visita pastoral de l'any 1387. Els visitadors indicaren que era un clergue antidogmàtic, de costums relaxats i donat a la beguda. Aquest informe desfavorable no sembla haver tingut repercussions sobre les seues bones relacions amb la reialesa. Tres anys més tard la reina Violant en una lletra el tracta d'*amat nostre Guillem Nicholau, rector de la sgleya de Maella e capellà del senyor rey*.

L'humanisme havia començat a manifestar-se a la cort aragonesa, encara que molt tímidament, durant el regnat del Cerimoniós (1336-1387). Recordem que aquest rei fou el primer en lloar l'Acròpoli d'Atenes, ciutat aleshores que formava part de la Corona: *la pus richa joya qui al mont siya*. El moviment humanístic, però, no començaria a prendre forma fins al regnat d'en Joan I (1387-1396), sobretot per la intensa relació d'aquest rei bibliòfil amb el gran humanista Juan Fernández de Heredia, bibliòfil com ell, i autor i promotor de tantes traduccions del llatí i del grec a l'aragonès. És doncs amb l'inici del regnat de l'Aimador de la Gentilesa que en Nicolau, bon llatí, decidí traduir al català una obra d'un autor clàssic llatí: les *Heroïdes* d'Ovidi. I ho va fer per pròpia decisió, no pas per encàrrec de la monarquia, com havia estat el cas en tots els seus textos anteriors.

Nicolau va començar la traducció segurament el 1388, perquè el rei Joan, que n'havia tingut notícia, i que creia equivocadament que ja era enllestida, li'n demanava una còpia el 28 de gener del 1389. En Nicolau encara treballaria més d'un any per a acabar la traducció. L'onze de febrer de 1390 la reina Violant li escriu *per ço com nós trobam plaer gran en les letres d'Ovidi en pla, e nós, per relació d'alcuns domèstichs nostres dignes de fe, hajam entès que vós havets aquelles desplanades e per consegvent les tenits, pregam-vos que aquelles, vista la present, nos trametats, si a nós desitgats servir e complaure, altra letra nostra no esperada, car nós, haudes aquelles, les ferem tantost copiar e les vos remetren sens tota falla*. La reina no devia confiar gaire en la formalitat d'en Nicolau, perquè el mateix dia escrivia a l'arquebisbe de Saragossa, aleshores en García Fernández de Heredia, de qui en Nicolau depenia per ser rector de Maella, que *en cas lo dit rector, al qual nós per letra nostra scrivim per aquesta rahó, nos recusàs trametre les dites letres –o sia les Epístoles d'Ovidi-, que vós ab aquelles millors maneres que tenir porets les li trascat de poder e per*

persones certes les nos trametats sens tota triga. Tot plegat, la lletra de la reina i les accions de l'arquebisbe, van tenir efecte sobre en Nicolau, que no va trigar a contestar a la reina, resposta que coneixem només per la carta que aquesta li envià el deu de març i on n'accepta les excuses; *Rector: vostra letra havem reebuda, en la qual nos fets saber que vos sots mes en glosar los traslat de les letres d'Ovidi en pla [...] vos pregam que assíduament, continuant ab diligència la dita glosa, nos vulats trametre [...] lo dit traslat ensemps ab la glosa que per vós hi serà feta.* En Nicolau havia acabat la traducció del text ovidià, i ara hi volia traduir i afegir tot un seguit de glosses marginals, i d'ací venia el retard. Malgrat que no es coneix més documentació sobre en Nicolau, no cal dubtar que la reina Violant en va rebre poc temps després la traducció.

Les *Heroides*, dites també *Heroidum Epistolae* en llatí, és a dir les *Epistoles de les heroïnes*, són un aplec de 21 epístoles de possible autoria ovidiana en bona part. Es tracta de lletres fictícies de dones del passat mític dels grecs -únicament Safo és un personatge històric- que aquestes adrecen als seus amants absents, només tres dels quals els donen resposta. L'interès de les lletres radica en el contrast entre el que les dones, les heroïnes, poc o molt esperançades, hi exposen, i el tràgic futur que les espera, que evidentment no es descriu, però que el lector contemporani solia conèixer. Als anys medievals foren força llegides, en llatí, és clar, i va trigar a haver-n'hi versions en les llengües romàniques.

Guillem Nicolau va traduir les *Heroides* a partir d'un original llatí de vint epístoles, les usuals a l'època –hi manca la de Safo, considerada apòcrifa- que constaven del text ovidià precedit d'una breu introducció i d'un promig de 70 glosses marginals per epístola, en la traducció de les quals en Nicolau va introduir alguns breus comentaris, glosses pròpies si voleu. Del manuscrit original i de les nombroses

còpies que se'n devien fer als segles XIV i XV només n'han arribat fins a nosaltres dos exemplars, un conservat a la Biblioteca Nacional a París amb el text ovidià de vint epístoles i les introduccions posteriors, és a dir gairebé sencer, i un altre de molt fragmentari a la de Catalunya a Barcelona. A tots dos manuscrits manquen les glosses que hi havia a la traducció original d'en Nicolau, si bé se n'hi rastregen alguns, pocs detalls, i darrerament s'han pogut conèixer en part gràcies a traduccions castellanques de mitjan segle XV i a l'ús que en Joanot Martorell en va fer al *Tirant*. En aqueixos casos els autors van disposar d'una versió sencera, vull dir amb les glosses també, de la traducció d'en Nicolau.

Veiem, doncs, que a més d'influir en el *Tirant* i sobre la recepció ovidiana en la literatura castellana, les *Heroïdes* en la versió catalana d'en Guillem Nicolau van tenir força difusió en els cercles àulics aragonesos, especialment entre les dames. Ja hem vist abans l'interès que hi tenia la reina mateixa, i en Bernat Metge ens ho diu a *Lo somni* : *elles entenen ésser en gran felicitat [...] recordar moltes cançons e noves rimades, al·legar dits de trobadors e les Epístoles d'Ovidi*, només deu anys després d'haver escrit en Nicolau la traducció. Se sap també que la comtessa Joana de Foix, filla del rei Joan, les llegia *en un libre en pergami, scrit en cathalà, en què són les Epístoles d'Ovidi arromançades, e.s cubert de posts de cuyr negre, ab deu claus e quatre guafets*. De 1409 a 1523 se'n troben deu citacions segures en biblioteques de nobles i l'alta burgesia. Després, durant segles, l'obra i l'autor seran oblidats, fins que n'Andreu Balaguer i Merino en publica un fragment, considerat per ell encara anònim, a *La Renaixensa* l'any 1875. Ja entrat el segle XX se n'ha pogut aclarir l'autoria d'en Nicolau, si bé encara no se n'ha fet cap edició sencera d'aquesta traducció seua. David Garrido ha publicat el 2002 la primera *Heroida*, la de Penèlope a Ulisses, així com també les introduccions a les vint *Epístoles* en té feta

la transcripció del manuscrit parisenc. En Josep Pujol l'any 2013 ha editat gran part de les glosses marginals en les versions castellanes i del *Tirant* del segle XV, i actualment treballa en una edició crítica de les *Heroïdes* que s'hauria de publicar a la col·lecció "Els Nostres Clàssics" de l'editorial Barcino. Un fragment de la primera *Heroïda* es troba a l'antologia *Roda la mola*, editada a Terol l'any 2009. La jove professora Teresa Maria Ballester, traspasada el 2015, havia treballat pocs anys abans amb els seus alumnes maellans de català l'*Epistola* primera en la traducció d'en Nicolau.

No hi ha cap iconografia coneguda d'en Guillem Nicolau: Tan sols podem evocar la seua figura per les pedres gòtiques dels carrers de Maella, i especialment per les de la parroquial de Sant Joan Baptista.

L'any 1986, quan el II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, la seua Comissió Territorial d'Aragó va convocar un premi de novel·la en català per a aragonesos. Calia donar-li un nom, un nom d'algun gran escriptor aragonès en català. No hi havia molt a triar, perquè els grans noms que han anat eixint, tot just començaven a manifestar-se. Els membres de la Comissió degueren tenir al pensament l'article *Literatura en catalán en Aragón* publicat el 1981 a la *Gran Enciclopedia Aragonesa*, on es parlava de *mosén Guillem Nicolau, rector de Maella, que tradujo al catalán, comentándolas, las Heroídas de Ovidio*. I és així com el premi va rebre el nom d'en Guillem Nicolau, en qui els membres d'aquella comissió van veure el primer *homme de lettres* aragoneses en català. Passats uns pocs anys el premi fou adoptat pel nostre govern. I aviat no el limità a la novel·la, sinó que el féu extensiu a qualsevol gènere. Amb bastants alts i baixos se segueix convocant.

Artur Quintana i Font, Espira febrer del 2016

